

© Калита В.Т., 2012

УДК 016:611 (477)

ЙОГО ЗНАЛИ І В ДАЛЕКИХ СВІТАХ

В.Т.Калита

Українець Ілля Буяльський був найвидатнішим до Миколи Пирогова хірургом у Росії. Один з наших учених, перебуваючи у відрядженні у США, відвідав Чиказький університет. Його повели до музею. Яким же було здивування науковця, коли він побачив золоту медаль на честь нашого співвітчизника, видатного хірурга й анатома Іллі Буяльського. Його анатомічний атлас, відомий у медичних колах, ціле століття служив посібником для студентів багатьох країн світу.

Пізніше ми зустрілися з нині вже покійним професором Олександром Грандо, а саме він був тим "відкривачем" Іллі Буяльського в Чикаго. "Дуже прикро, – зауважив професор, – що десь у далеких світах знають і цінують наших талановитих медиків, а в нас нерідко такі самородки перебувають у забутті". Корисні діяння Іллі Буяльського (1789-1866) справді варто було б знати нашому медичному загалу.

Козацькому роду нема переводу

– Козацькому роду нема переводу, – з гордістю проголосив дід новонародженого, взявши малюка на руки. І то була не риторика щасливого члена сім'ї, а конкретика: новонароджений був сімнадцятою дитиною у сім'ї священика с. Вороб'ївка Чернігівської губернії. Дід і прадід новонародженого були запорозькими козаками.

Коли Ількові виповнилося вісім років, його віддали на навчання у Новгород-Сіверське повітове училище на тій же Чернігівщині. Він рано виявив хист до малювання. Підрісши, став мріяти про Академію художеств, але батьки вирішили, що то несерйозне заняття і порадили синові вступити на московське відділення Петербурзької медико-хірургічної академії. "Там служить наш далекий родич професор Петро Загорський, отож легше буде пробиватися у

житті", – прагматично постановив батько.

Батько, Василь Буяльський, хоч і не мав вищої освіти, проте був мудрою людиною. Він знав, що столичну і, зокрема, російську медицину, щільно обсіли професори-іноземці, переважно німці, пробиватися крізь їхню корпорацию складно. Але, як виявилось пізніше, були і винятки. Професор Петро Загорський звернув увагу колеги професора Івана Буша на розумного, працьовитого, наполегливого у навчанні вихідця з Чернігівщини Іллю Буяльського. Буш прилучив хлопця до асистування своїх хірургічних операцій, до занять анатомією – отут і став у пригоді хист студента до малювання.

Ілля блискуче закінчив медико-хірургічну академію. Його призначили прозектором анатомії. Як анатом і хірург, удосконалювався під керівництвом професора Буша. У своїх спогадах тепло відгукувався про вчителя: "Цей знаменитий хірург і клініцист був моїм першим учителем у царині оперативної хірургії. Він обрав "мене помічником з клінічних питань, нав-

чив мене розуміти і поважати те велике правило, без якого хірургія немислима, а саме: швидко, безпечно і бережливо".

В екстремальній ситуації

Глибокі знання з топографічної анатомії, систематичні, щоденні вправи на трупах, рідкісна працездатність і наполегливість невдовзі виділили Іллю Буяльського із загальної маси студентів. Сам професор Буш згодом визнав переваги свого учня навіть над собою: "Мені б читати хірургію, а Іллі Васильовичу – виконувати операції". І незабаром колеги, медичний загал столиці переконалися, що це справді так.

На той час Ілля Буяльський уже блискуче оволодів мистецтвом оперування на судинах. А тут трапилася екстремальна ситуація. Професор Буш погодився, хоч і неохоче, прооперувати одного немолодого вже чиновника. Але щось у хірурга не склалося, він випадково поранив кілька артерій, виникла велика кровотеча і професор став нервувати, робити нові помилки, аж поки не вказав своєму молодому асистентові, аби той сам закінчував ту небезпечну операцію. Буяльському вдалося врятувати чиновника, котрий однією ногою був уже в могилі.

Це росте нам конкурент? – захвилювалися іноземці, генерали від медицини. І вирішили довести, на що вони здатні, закріпити свій авторитет у світських колах столиці. Було оголошено, що сам А.Гібс, котрий обіймав високу посаду у керівній медичній ієрархії, виконуватиме показову операцію на судинах, накладатиме лігатуру на підключичну артерію. Відомий у Петербурзі придворний хірург А.Арендт охоче погодився йому асистувати.

Аби справити справжній фурор серед медиків і чиновництва, обидва професори спеціально тренувалися на трупах, відшліфовуючи всі подробиці майбутньої операції.

Людей зібралася чимало. Завітав і зацікавлений англієць Я.Лейтон, головний лікар російського флоту. Гібс розпочав операцію. Але до аневризми йому довго не вдавалося дістатися. "Шукайте її глибше", – порадив розгублений асистент Арендт. Гібс наклав було лігатуру, почав зашивати, але стурбовані колеги помітили, що аневризма "жива", що вона пульсує, на що з тривогою і вказали Гібсу й Арендту. Не витримав присутній англієць Я.Лейтон, наполої, щоб негайно викликали Буяльського. Той, обс-

теживши операційне поле, зі своєю слов'янською безпосередністю зауважив:

– Наші шановні колеги шукали a.subclavia, але оскільки не знайшли її, розрізали ні в чому не повинну a.dorsalis scapulae. Цю помилку ми швидко виправимо. І таки виправив.

Один із сучасників хірурга з Чернігівщини писав про той епізод: "Відтоді для Буяльського закрилися всі шляхи... Отруйна ненависть іноземців переслідувала його до гробової дошки".

Немає лиха без добра

А саме час було подбати про себе, сім'ю, бо вже мав дружину Марію Петрівну, трьох дочок (пізніше родина поповниться ще трьома синами). Уже став і доктором медицини, встиг виконати близько трьохсот блискучих операцій, та все ще обіймав більш як скромну посаду при професорі Бушу. Бачачи, що у столиці за тих обставин, що склалися, йому кар'єрний ріст не світить, очікував на вакантну посаду десь у провінції, де й жити було легше. І така вакансія відкрилася на медичному факультеті Казанського університету. Дружина погодилася: що ж, коли так, то виїдемо й у провінцію. І Буяльський почав готуватися до від'їзду.

На той час до столиці якраз прибув попечитель Казанського навчального округу Магницький. Пішов до нього на прийом. Пихатий чиновник зустрів хірурга не дуже привітно – мабуть, "друзі" вже встигли підготувати відповідний ґрунт.

– Що ж ви гадаєте, пане Буяльський, що я відчуваю потребу у професорах? Та варто мені лише свиснути, і професорів у Казані з'явиться більше, аніж потрібно. А ви спробуйте спочатку стати по-справжньому відомим у Петербурзі, а вже потім шукайте собі місце в нас у Казані. На що Буяльський відповів, що прийшов він не за власної ініціативи, місце в Казані йому було запропоноване паном міністром внутрішніх справ князем Голіциним. І з гідністю додав: – Що ж стосується легкого способу підшукувати собі професорів, винайденого вашим превосходительством, то я дуже хотів би почути, як превосходительство свисне, але впевнений, що на той свист до вас би з'явилися лише слуги з собаками, а навряд чи обізвася б хтось із професорів, котрий поважає своє звання.

– Яке зухвальство! Та я скаржитимуся його високопревосходительству князю Голіцину!

Попечитель таки настрочив доноса, що правда, князь не відреагував на нього. Так і залишився Буяльський у столиці. Та, мабуть, це було й краще. Як кажуть, немає лиха без добра. Тут мав кращі умови для подальшого фахового вдосконалення, поглиблення знань.

Широкі пізнання з топографічної анатомії, систематичні вправи на трупах з часом ще більше відточили його професійну майстерність, зробили її філігранною. Хірург здобув впевненість у своїх силах, що й остаточно виділило його навіть з маси найбільш вправних колег.

Особливою віртуозністю відзначалися його операції на судинах. Навіть глибокі артерії він перев'язував упродовж кількох хвилин. Першим у країні наклав лігатури на безіменні артерії. Відомий фахівець, чудовий хірург, професор П.Саломан казав у колі колег: "Якби мені довелося лягти на операцію з приводу аневризми, то я в усьому світі довірився б лише двом: Астлею Куперу з Англії та нашому Іллі Буяльському".

Жарт Миколи Першого

У журналі "Сын Отечества" (№ 21, 1822) було оприлюднено інформацію секретаря конференції Медико-хірургічної академії Якова Кайданова. Він повідомляв про надзвичайно складну операцію, виконану лише вдруге в історії вітчизняної медицини. Операцію, писав Кайданов, було виконано швидко, за якихось двадцять хвилин, без найменших зупинок через кровотечу. Конференція, писав секретар, з великим задоволенням сповіщає, що пан Буяльський є вихованцем нашої Академії, учнем професора І.Буша.

Були в хірургічній практиці Буяльського і такі операції, які стали відомі й самому Його величності імператорові Росії Миколі І. Одна з них – трагікомічна. Трапилося це у відомому Царськосельському ліцеї, де виховувалися діти знатних родин.

Закінчилися заняття, нащадки російської аристократії нудьгували: як би розважитися? І знайшли спосіб. Коли ліцеїст Олексій Воейков зібрався сісти на лавку, його однокласник спритно підсунув йому гостру паличку зі слонової кістки, аж ніяк не розраховуючи, що це закінчиться так сумно. Паличка переломила, половина її увійшла в тіло хлопчика. З криком він зіскочив з лавки, але м'язи механічно скоротилися і паличка, мов шпага, ще глибше увійшла у сідничні м'язи. Жертва цього неро-

зумного жарту мучилася від нестерпного болю. Запанікував директор ліцею генерал Гольдгоєр – не дізналися б про таку оказію при дворі! Негайно викликали придворного лейб-хірурга, знайомого вже нам Арендта. Той обстежив хлопчика, але не зміг намацати тієї злощасної палички, котра глибоко увійшла в тіло. Стали допомагати інші придворні світила. Час минав, потерпілий кричав від болю, спливав кров'ю. "Та викличмо ж Буяльського!" – запропонував хтось. Викликали. Він таки намацав невидиму "шпагу", витягнув її, обробив рану.

Тодішні друковані джерела розповідали, як відреагував на той трагікомічний випадок Його величність Микола І. Будучи в доброму гуморі, імператор мав розмову з лейб-медиком Арендтом:

– Мій дорогий Арендте, якщо моя дружина, коли я сідатиму на трон, підставить мені під зад таку ж гостру паличку, як це трапилося в ліцеї, то скажи мені чесно, кого гукати на допомогу – тебе чи Буяльського?

У тривожні дні 1837 року, коли в Петербурзі помирав від рани Олександр Пушкін, Ілля Буяльський разом з іншими світилами медицини був біля його ліжка. Не його вина, що поета не вдалося врятувати – можливості тодішньої медицини були не ті, що сьогодні.

Випадок з ліцеїстом Воейковим, прихильність Миколи І сприяли прориву ворожого Буяльському блоку фахівців-іноземців. Хірурга запросили на посаду "оператора всіх кадетських корпусів". Пропонували й інші посади. Та й було за що. "Буяльський, – писав історик медицини Євген Маргорін, – був не лише талановитим хірургом, але й не мав рівних собі як діагност і користувався з-поміж колег незаперечним авторитетом. Не лише друзі, а й недруги визнавали це і не рідко у складних випадках зверталися до нього за порадою. Слово його вважалося останнім, вирішальним, завжди переконливим і твердим".

Заповіді хірурга

– Це був не лише талановитий хірург, а й великий гуманіст. Вдумаймося лише у його заповіді – вони складені були близько 150-200 років тому, але якими актуальними є й сьогодні: "Операція виконується для того, щоб зберегти життя, але ми зобов'язані поміркувати й про те, аби збережене життя пацієнта по можливості було й менш важким". І далі: "Легко ампутувати руку чи ногу, але ніколи ще не вдалося

приставити до тіла помилково відтяті кінцівку, а звідси: сім разів поміркую і лише потім відріж".

На рахунок І.Буяльського понад дві тисячі найрізноманітніших операцій – це дуже багато як на той час. У тому числі й рідкісні оперативні втручання, що й зробило його відомим не лише в Росії, а й у Європі, Америці. Можна було б перелічувати довгий список операцій, які він виконав першим у країні і в Європі. Він був у числі перших хірургів, котрі впроваджували ефірне та хлороформне знеболювання.

Вочевидь, не було такої галузі медицини, якої б він не торкнувся у своїх дослідженнях. Хірургічні й анатомічні теми, як найближчі йому, чергувалися з акушерськими й фізіологічними, гігієнічними й фармакологічними. Його сучасники дивувалися, як одна людина могла здійснювати стільки роботи, встигаючи при цьому не лише бездоганно виконувати свої лекторські обов'язки, але й лікувати хворих, писати й оприлюднювати навчальні та наукові праці.

До нього завжди були черги хворих, тим більше, що простий люд він лікував завжди безплатно, оплату брав лише з багатих, пояснюючи, що завдяки гонорарам багатих він і має змогу зцілювати бідних.

Його було обрано членом багатьох закордонних наукових товариств, зокрема й Філадельфійського філософічного в Америці.

Із висоти прожитих років

До 50-річного ювілею своєї лікарської діяльності Ілля Буяльський підійшов із гідними здобутками. "Военно-медицинский журнал", описуючи торжества, визначив його як "одного з найзнаменитіших хірургів нашого часу". Ювілярові вручили викарбувану на його честь золоту медаль. На одному боці було відтиснено його профіль, а на зворотному, в обрамленні лаврового листя, слова: "Іллі Васильовичу Буяльському на відзнаку 50-річчя самовідданої праці в ім'я науки". Зворушений нащадок запорозьких козаків зронив сльозу.